

מגורשי קטלוניא באלג'יריה

ד"ר עידן פרץ

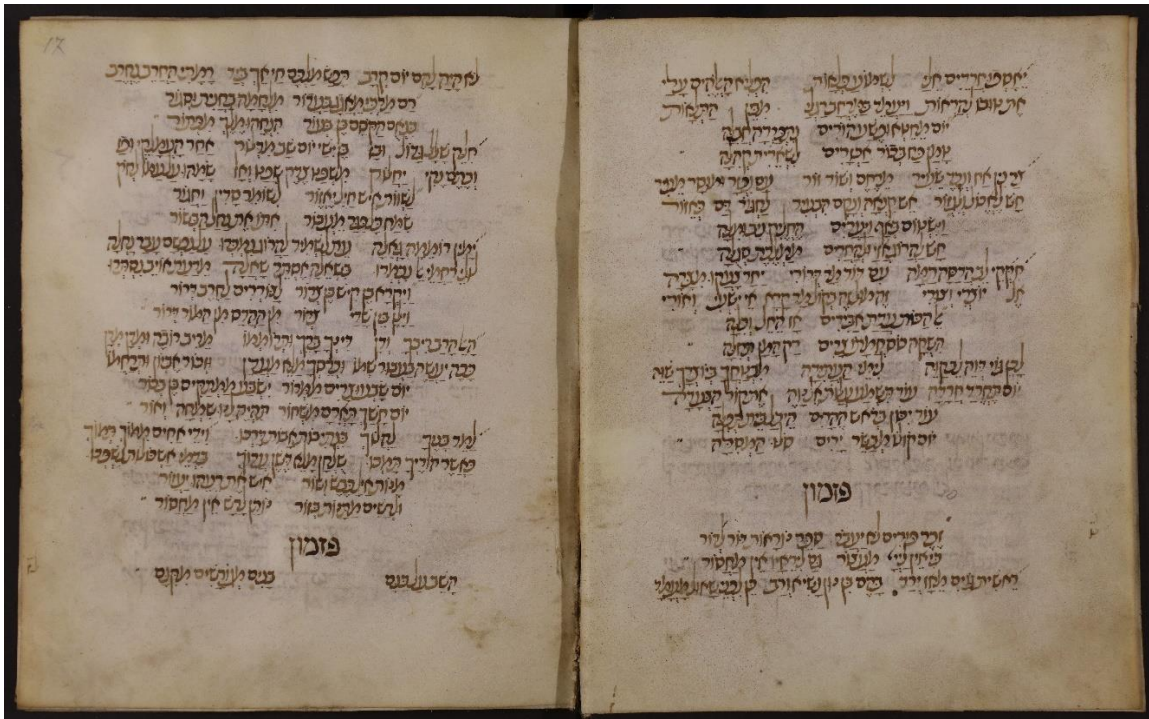
ספרן הספרייה הלאומית ועורך הסידור 'מנהג ק"ק קטלוניא'

(פורסם בעלון יהודי אלג'יריה, גליון 5, אדר - פורים תשפ"ג)

לפני הגירוש ספרד הייתה מחולקת לשתי ממלכות גדולות, מלכות קסטיליה וכתר אראגון. שתי הממלכות הללו היו שונות מבחינה פוליטית, תרבותית ולשונית, שוני שהשפיע גם על המנהגים ועל נוסח התפילה של היהודים. אפשר לומר שבספרד התפתחו שלושה מנהגים שונים, מנהג ספרד (בממלכת קסטיליה), מנהג קטלוניא (בקטלוניא, ולנסיה ומיורקא) ומנהג אראגון (שילוב של מנהג קטלוניא וקסטיליה). לאחר גזירות קנ"א (1391) והגירוש בשנת רנ"ב (1492) קהילות רבות מכל ספרד היגרו לצפון אפריקה ואיתם הביאו היהודים את מנהגם ונוסחי תפילתם. ידוע לנו שרוב יהודי קטלוניא, ולנסיה ומיורקא הגיעו לאלג'יריה בהנהגת הרבנים הגדולים הריב"ש והרשב"ץ, שלעתיד היו גדולי הדור של אלג'יריה וכל צפון אפריקה. הרשב"ץ מעיד שבעיר אלג'יר היו שתי קהילות של מגורשים, יהודי ברצלונה, שמנהגם היה מוכר בשם 'אלמלאחין', ויהודי מיורקא, שמנהגם היה מוכר בשם 'אלחאריין' (מילים בערבית שמציינות את השכונות בהן היו הקהילות). שתי הקהילות הללו שמרו בקפדנות על מנהגם הקדמון במשך הדורות, ואם הימים התערבבו ונקראו 'פשטנים' (בניגוד למנהג 'המקובלים' החדש).

עד עצם היום הזה ניתן למצוא בקרב יהודי אלג'יריה מנהגים עתיקי יומין שהגיעו מקטלוניא בזמן הריב"ש והרשב"ץ. אחד המאפיינים הבולטים ביותר במנהג קטלוניא, בדומה למנהג פרוכנס, היה מערכת של פיוטים רבים שנכנסו לתוך התפילה בשבתות מיוחדות ובהגים (כלי להיכנס לסוגיה בפוסקים האם הדבר נחשב כהפסק או לא, המנהג הקדמון היה לומר את הפיוטים במקומם). הפיוטים נקראו בשמות שונים לפי מיקומם בתפילה, תוכנם או סגנונם, אבל עם הזמן כל הפיוטים נקראו בשם הכללי 'קרובות'. בקטלאנית ובצרפתית העתיקה הריבוי היה עם הסיומת es, ולכן נוצרה המילה 'קרובין' (י"א שזו ר"ת של הפסוק 'קול רנה וישועה באהלי צדיקים', וי"א שהיא צירוף של המילים 'קרובות' 'ציבור'). עם התפשטות הדפוס העברי כל הפיוטים הנ"ל נדפסו בנפרד בספר קרוב"ץ (נדפסו מהדורות שונות בליוורנו, ג'רבה ומרוקו). כיום יש כמה קהילות של יהודי אלג'יר וגארדאייא שעדיין שומרים על המנהג הקדום ושירים את הפיוטים של הקרוב"ץ בתוך התפילה. יש בידנו לא מעט כתבי-יד מן המאות י"ג-ט"ז למנינם ששרדו את הפרעות ואת הגירוש, מחזורים שכוללים כל הפיוטים שנהגו לשיר בקטלוניא. להפתעתנו מדובר באותם הפיוטים, כמעט אחד לאחד, שנמצאים בספר הקרוב"ץ. ולא רק הטקסט של הפיוטים נשמר עד היום, לפי עדויות של חזנים ואופי הקהילות, ניתן להניח בסבירות גבוהה שגם המנגינות נשמרו, ובאחוז מאוד גבוהה מדובר באותן המנגינות שהגיעו לאלג'יריה עם הריב"ש והרשב"ץ. אפשר לומר שקהילות אלג'יר וגארדאייא, שעדיין שומרים על המנהג לשיר את הפיוטים בתפילה, הן הקהילות עם המסורת העתיקה ביותר שנמשכת עד היום.

כדוגמה אביא לכאן אחד הפיוטים ליום פורים, הפזמון 'זכר פורים לא יעבור ספור נוראות דור לדור' שחיבר החכם והפייטן מעיר ג'רונה (מאה י"ב), בעל 'מאור', רבי ירמיה הלוי זל"ה:

כ"י מוסקבה, גניצבורג 198 משנת ה'כ"ה (1264)

(פזמון)

[רז"ה]

זכר פורים לא יעבר. ספר נראות דור לדור. כי אין לזו מעצור. גם ליראיו אין מחסור:

ראשית גוים מאז ירד. בהם בן נון נשיא רב. בן לפני שאול מעמד. לא היה להם יום קרב. תפש מלכם חי
 אך ביד. רמתי החרב נחרב. רם מלכי מאנג בעדור. מלחמה בחנית וסגור. בנאם הקסם בן בעור. הנחהו
 מלך מפתור:

חלק שלל גדול וכו'. בן ישי יום שב מדלק. אחר העמלקי ופז. וכתם נקי יחלק. משפט צדק שפט ואז.
 שמהו על עמו לחק. לשוות איש חיל יאזר. לשומר סדין וחגור. שמח כל פגר מעבר. אתו את נחל
 הבשור:

ימין רוממה גאלה. עת לשמיד להרג נמכרו. על נפשם עבר נחלה. לולי רחמי אל נכמרו. בשאלה אסתרו
 שאלה. מדעת אויב נסתרו. ויקרא בן קיש בן צרור. לצוררים לחרב דרור. וילן בין שדי צרור. מן ההדס
 מן המור דרור:

האל הרב ריבך ודן. דיגך ברך ותרומו. מריב רובה ומדן מדן. ככה יעשה בעבור שמו. וכרסך מלא
 מעדן. וזכור אביו ותרחמו. יום שבעו צרים ממרור. ישבע ממתקים בן בכור. יום חשך תארם משחר.
 תהיה לנו שמחה ואור:

למד בנך. להלך בנתיבות אבות דרכו. וידי אחים ממוך תמוך. באשר הוריד תמכו. שלחן מלא דשן
 ערוך. בדמי אשכולות נשפטו. מנות איל כבש ושור. איש את רעהו יעזר. ולרשים מתנות בזור. נותן
 לרש אין מחסור: